

MUDRÁK JÓZSEF

AZ 1944. ÁPRILIS 11–12-ÉN
A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUMBAN
TARTOTT RENDKÍVÜLI ÉRTEKEZLET DEBRECENI
EMLÉKEZTETŐJE

THE DEBRECEN MEMO OF AN EXTRAORDINARY MEETING CONVENED AT THE MINISTRY OF RELIGION AND PUBLIC EDUCATION ON APRIL 11–12, 1944. In March, 1944, the German military occupation of Hungary plunged the country into a difficult situation, affecting among other things the Ministry of Religion and Public Education responsible for the institutions of higher education. Minister Jenő Szinyei Merse convened a two-day meeting for April 11 and 12, for the purposes of analysing the situation that evolved and for making the required decisions. The source material registers the proceedings of this meeting. President János Bognár of Debrecen's István Tisza University probably had the text copied immediately after he had returned from the capital. The memo consists of twenty-five long and short items and these are about taking sundry measures, mainly pertaining to the simplification of administration for the purposes of an early closure of the academic year and a more severe interpretation of the Jewish laws.

1944 márciusában Magyarország német katonai megszállása és az ezzel együtt járó utazási korlátozások, valamint a hallgatók és egyetemi alkalmazottak hadi szolgálatra való behívása nehéz helyzet elé állította többek között a felsőoktatási intézmények felett hatalmat gyakorló Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot is.

Más forrásból eddig nem volt ismert, hogy Szinyei Merse Jenő miniszter 1944. április 11–12-ére kétnapos értekezletet hívott össze a kialakult helyzet elemzésére és a szükséges intézkedések meghozatalára. Valószínűleg az egyetemek rektorait berendelték erre, így a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetemet az 1943–44-es tanév rektora, Bodnár János professzor, az Orvosi Vegytani Intézet igazgatója képviselte.

Jelen forrásközlés az ezen az értekezleten elhangzottakat rögzíti, amelyet valószínűleg Bodnár már visszatérte után rögtön lejegyeztetett. Az emlékeztető huszonöt hosszabb-rövidebb pontból áll, és különböző intézkedések megtételéről szól.

A kialakult helyzet természetesen rendkívüli intézkedéseket követelt az adminisztratív munkában (2., 3., 8., 18. pontok). A tanév idő előtti kényszerű befejezésére utalnak a félév lezárására (1.), tanári indexalírások elmaradására (2.), az új félévre szóló tandíjmentesség előző félévivel helyettesítésére (3.), a szigorlatok és pótszigorlatok korai lebonyolítására (4.) vonatkozó pontok. Ez hozott magával néhány egyszerűsítést is: félévégi indexalírás helyett alkalmi pecsét (2. pont), bölcsészdoktori disszertációk könyv formájában való megjelentetése helyett csupán gépírás (ez utóbbi maradt a háború

után is, de akkor már az állandósult papírhiány miatt) (7. pont), orvosok szabálytalan féléveinek kormányzói engedély alapján beszámításának ügymenete (8. pont), „*sub auspiciis Gubernatoris*” (kormányzói gyűrűs) doktori avatás egyszerűsítése.¹

Az intézkedéscsomag korlátozta a szabadságolásokat és a tansegédszemélyzet (gyakornokok, tanársegédek) májusi kari üléseken történő, a következő tanévre (szept. 1-jétől aug. 31-ig) szóló megválasztása is elmaradt, ehelyett az addigi gárda alkalmazását hosszabbították meg, csak az új kinevezéseket kellett felterjeszteni. Hamarabb meg kellett választani a rektort, a prorektort és a négy kar dékánját, valamint prodékánját és a belőlük álló ún. Kistanácsot.

A zsidókérdésben új igazoltatási rendszert rendeltek el, mégpedig nem az 1939-es első, hanem a sokkal szigorúbb, már csak néhány kivételezést megengedő 1941-es harmadik zsidótörvény alapján. A 15. pont határozottan kimondja, hogy a zsidó származású tanárokat a minisztérium nyugdíjazza. Másokat, a tansegédszemélyzethez tartozó oktatókat és a műszaki, altiszti, szolga kategóriákhoz soroltakat (akik az 1941-es törvény értelmében zsidóknak tekintendők) „*a szolgálatból az egyetem rektora azonnal felmenti és további intézkedésig szabadságolja*”. A feljegyzés arra is fenyegető utalást tesz, hogy a törvény alól most még „kivételezettek” helyzete is hamarosan „*megváltozhatik*”.

Külön két pontban szóba került a tanárok (12.) és a hallgatók (beleértve nemcsak a férfi, hanem nőhallgatókat is) kötelező munkaszolgálat (6. pont) is.

Az értekezleten történetelt néhány bátortalan kísérlet, és ez alapján ígéret tételét a kezdődő infláció ellensúlyozására: a szigorlati díjak emelése (21.), a tandíjjutalék beszámítása a tanárok fizetésébe (22.) és a tanársegédek, adjunktusok fizetését javító VIII. és IX. fizetési fokozatok kibővítése (18. és 22. pont).

A miniszter határozott ígéretet tett a katonai behívót kapott és a jövőben ilyent kapó klinikai orvosok mentesítésére (20. pont). Erre azonban a német hadsereg irányította országban valójában már nem sok esély lehetett.²

Szóba került a belföldi kutatóösztöndíjak mellett a külföldi ösztöndíjak ügye is, amelyeket a minisztérium továbbra is fontosnak tartott, de csak a „*szóbaajöhető*” helyekre, azaz szövetséges vagy semleges államokba (23. pont). Azonban a háborús utazási nehézségek miatt már ezeket a megítélt külföldi ösztöndíjakat sem lehetett igénybe venni.

Az utolsó előtti (24.) pont feszegeti a jövőre nézve leglényegesebb kérdést: „*Mi lesz az egyetem helyzete, ha Debrecen kiürítésére kerül a sor?*” Tovább is fűzi ezt a gondolatot, hiszen korabeli szóhasználatnál élve a debreceni egy „*nagyon exponált helyen lévő*” egyetem. A kolozsvári mellett a debreceni a keleti határszélhez és így a frontvonalhoz leg-

¹ Ekkor Király Kálmán és Szabó Éva orvostanhallgató, valamint Darkó Irén és Kertész Antónia bölcsész-hallgató kormányzógyűrűs doktori avatása volt folyamatban. Ezek már nem valósultak meg, „simán” lettek doktorrá avatva.

² Érdekes adalék, hogy 1942 májusában Kovács Ferenc szülészprofesszor is azért nem vállalta a dékáni tisztelet, mert „*klinikáján a katonai behívások miatt nagyon le van kötve, és így nem tudná a két szerepkört egyidejűleg a kellő odaadással ellátni*”. (Helyette végül Went Istvánt választották meg.) Tisza István Tudományegyetem Orvostudományi Kar 1942. máj. 12-i IX. rendes ülés, V/5. pont.

közelebb eső tudományegyetem, és nem volt arra egységes elképzelés, hogy egy várható szovjet betörés esetén mi az egyetem teendője, a menekülés vagy a helyben maradás.

Szintén hangsúlyos kérdés, hogy mi történjen az egyetem legértékesebb irataival, dokumentumaival, az orvosi és természettudományi tanszékek pótolhatatlan, drága műszereivel? Hová menekítsék, hol alakítsanak ki esetleg biztonságos óvóhelyet ezek számára? Budapesten a Műegyetemen és a Pázmány Péter Tudományegyetemen ezek az intézkedések már elkezdődtek, de Debrecenben még nem történt semmi ebben az ügyben.

Maga a szöveg tehát egy pontokba szedett feljegyzés, amelyet valószínűleg Bodnár rektor már a Budapestről való visszatérés után rögtön leíratott, hiszen az egyetem életében fontos változásokot tartalmazott, és a közeljövőre nézve még nagyobbakat helyezett kilátásba. A vélelmet, hogy ez egy olyan emlékeztető, amelyet Bodnár rektor a hivatali titkárnőnek lediktált, erősíti az, hogy az egyes pontok egyes szám harmadik személyben, gyakran műveltető vagy passzív szerkezetekkel vannak leírva („számítódik”, „elfogadtatik”, „megváltozhatik” stb.) és gyakran tartalmaznak akkori köznyelvi fordulatokat („igazolások végig az egész vonalon”, „kultusz addig nem intézkehetnek”). Szintén alacsonyabb műveltségi szintű írására vall, hogy a tanulmányi ügyeket intéző *Quaestura* szisztematikusan rosszul van leírva („kvesztura” alakban kétszer is).

Bár az is igaz, hogy az utolsó előtti pontban, amely az egyetem várható kiürítéséről, a hadihelyzetnek elsősorban kitett helyzetéről szól, már egyes szám első személyben, rektorként szól a szöveg: „Nekünk mint nagyon exponált helyen lévő egyetemnek feltétlenül kell ezzel foglalkozni, aminek megbeszélésére rendkívüli tanácsulást hívok majd össze.”

A forrás szövege:³

„Budapesten 1944. április 11-én és 12-én a minisztériumban tartott értekezleteken tárgyalatról.

Általános benyomások az értekezletekről és általában a minisztériumban uralkodó állapotokról.

- 1. A félév bezárása. Előadások 17-én nem kezdődnek. (Ennek megfelelően hirdetmény módosítása).*
- 2. Indexek aláírása tanárokkal elmarad. Kvesztura pecsétet üt az indexbe (4 db pecsétet a minisztériumtól kapjuk), és a dékán aláírja (mindez a kveszturával posta útján is elintézhető). Rendes félévnek számítódik.*
- 3. Az egyszerű, ún. tandíjmentességi kollokviumok nem tartatnak meg, a tandíjmentesség adományozása az 1944-45. tanév I. félévére az 1943-44. tanév alapján történik.*

³ HBmL. VIII. 1/b. 86.d. 2169/1943-44. RH.

4. *A félév végén esedékes szigorlatok lebonyolítása 1 hónapon belül (kb. május 15.) eszköz-lendők. A körülményekhez képest esetleg június 5-16. között pótszigorlatok tartására lehet kilátás, amire azonban számítani nem lehet.*
5. *Klinikák tovább működnek, ennek megfelelően tovább megy a famulusi szolgálat,⁴ illetve cselédkönyvezés.⁵*
6. *Az egyetemi hallgatókat (nők is) kivétel nélkül és pedig név szerint munkaszolgálatra hívatnak be (május 15. után), ahol képességeiknek megfelelően lesznek foglalkoztatva.*
7. *A bölcsészeti doktori szigorlatra jelentkezők értekezésüket nem kötelesek nyomtatásban beadni, gépirásos példány is elfogadtatik.*
8. *Medikusok szabálytalan féléveinek beszámítási eljárása leegyszerűsítendő oly módon, hogy a kormányzóhoz címzett kérvényt a karhoz adják be, és a kar véleményezve felterjeszti a miniszterhez.*
9. *Szabadságok nem lesznek s a dékáni, stb. hivatalokban feleslegessé váló tisztviselőket, illetve altiszteket a rektor szolgálatra beosztja klinikákhoz, gazdasági hivatalhoz, stb.*
10. *Jelenlegi szolgálatot teljesítő tansegédszemélyzet megválasztása automatikusan kiterjed egy évre, csak új választások terjesztendők föl megerősítés végett.*
11. *Avatások rendes módon tovább mennek, az Orvostudományi Karon esedékes sub auspiciis avatás leegyszerűsítendő, a formára nézve azonban végleges intézkedés csak a kabinetiroda meghallgatása után történik.*
12. *Tanárok munkaszolgálat. Igazolványok kiállítása.*
13. *Igazolások végig az egész vonalon, ami a tanárookra nézve is kötelező és pedig nem az 1939-es, hanem az 1941-es zsidótörvény értelmében.*
14. *A rektor és prorektor igazolását a minisztérium végzi, a dékánokat a rektor és prorektor igazolja. A tanárokat kari bizottságok. A továbbiakra nézve kiadandó rendelet lesz irányadó. Az igazolásokat május 1-jéig kell lefolytatni. Csak eredeti okmányok vétetnek figyelembe.⁶*
15. *A zsidó tanárok felmentését a minisztérium eszközli.*
16. *Más, az egyetemhez tartozó, az 1941-es törvény értelmében zsidóknak tekintendőket a szolgálatból az egyetem rektora azonnal felmenti és további intézkedésig szabadságolja.*
17. *A tanév végéig (augusztus 31-ig) 70-dik életévüket betöltő tanárok önmaguktól adják be nyugdíjazás iránti kérésüket. Felmerült a 65 éves korhatár is. Valószínű, hogy a végleges rendezés német mintára fog történni.*

⁴ *Famulus*, más szóval *externista*, azaz egy intézetbe vagy klinikára bejáró, de ki nem nevezett orvos vagy végzett hallgató.

⁵ Kötelező kórházi gyakorlatát végző utolsó éves orvos.

⁶ Persze kivételt kellett tenni azoknál, akik vissza nem csatolt területen születtek, hiszen a szlovák vagy román hatóságok nem voltak segítőkészek az okmányok beszerzésében.

18. *A VIII. fizetési fokozatot elért tanárok jegyzékének összeállítása. Átadandó a rektornak (egyelőre csak félhivatalos tájékoztató lesz).*
19. *Kivételezett zsidók megmaradhatnak az egyetem szolgálatában (Gál Imre⁷ Sebészeti Klinika), de holnap ez már esetleg megváltozhatik.*
20. *Amennyiben egyetemi szolgálatban meghagyott orvosok behívót kapnak, a minisztérium OM osztálya készséggel áll telefoni úton is az egyetem szolgálatára, s már eddig is sikerült nekik ilyen rendkívüli behívásokat hatálytalanítani.*
21. *Szigorlati díjak emelésének ügye a pénzügyminiszternél van. Szinyei-Merse ragaszkodott a pénzügyminiszter véleményének kikéréséhez. Tehát a kultusz addig nem intézkedhetik, amíg a pénzügyminisztertől választ nem kap. Az egyetemeknek ebben az ügyben tett intézkedéseivel (50%-os emelés) a kultusz nem foglalkozik.*
22. *Tandíjjutalék beszámítása fizetésbe és nyugdíjba s a IX. fizetési fok felállítása jó úton megy.*
23. *Kutatóösztöndíjak és külföldiek kiküldetése (szóbjöhető helyekre) tovább folyik.*
24. *Mi lesz az egyetem helyzete, ha Debrecen kiürítésére kerül a sor? Műegyetemnek, Pázmány Tudományegyetemnek már megvannak megfelelő helyei, ahová az egyetemi anyakönyvek, értékesebb könyvek és pótolhatatlan folyóiratok, műszerek stb. szállítása már meg is kezdődött. Nekünk mint nagyon exponált helyen lévő egyetemnek feltétlenül kell ezzel foglalkozni, aminek megbeszélésére rendkívüli tanácsülést hívok majd össze.*
25. *Jövő évi tanács választása előbbre tolódik.”*

⁷ Gál Imre (Nagybánya, 1914.–?) 1938-ban szerzett Debrecenben orvosi oklevelet, majd Nagybányán OTI orvos. 1943-tól munkaszolgálatos orvos a debreceni Sebészeti Klinikán Hüttl Tivadar professzor mellett. Hüttl 1944. márc. 1-jével díjtalan gyakornokká is választotta, de júl. 8-án el kellett bocsátani. A háború után a Fornet Béla vezette Belklinikán dolgozott.